

Fenyves Katalin

A Nyugat „zsidósága”

Farkas Lujza és Fenyő Mario könyvében

[...] ma egy hete keleten voltam, Erdélyben, többek közt egy nagyobb erdélyi városban is volt egy felolvasásom... a színház úgy zsidó volt, hogy azt hittem, mindenki ott volt, aki csak magyarul beszél... Másnap egy grófi családnál voltam hivatalos ebédre; szóba került a tegnapi este s kiderült, hogy ők nem voltak ott.

– Hát kik voltak azok ott annyian? - kérdeztem meg-
ütődve.

Lapidáris egyszerűséggel felelt a fiatal gróf:

– Zsidók.

Ellenben még aznap este vacsorán voltam bent a városban a leggazdagabb zsidó családnál, akik valóban a kultúra élén szerepelnek s mindent tudnak, ami Pesten az irodalom s művészet dolgait illeti. Panaszkodtak, hogy el vannak zárva a magyar kultúrélettől, de ami könyvet, lapot beengednek, azt ők megveszik.

– A Nyugatot járatták? - kérdeztem.

– Azt nem, de a Színházi Életet igen...

(Móricz Zsigmond: Magyar kompassz.
Felolvasás a *Nyugat* jubileumi estjén)¹

A *Nyugat* „zsidóságának” firtatása létrejöttének 100. évfordulóján sem egyszerű kérdés, nem utolsósorban talán azért, mert relevanciájáról éppúgy kevés szó esett, mint arról, valójában miről beszél az, aki a folyóirat kapcsán zsidóságot emleget. Ma, alapítása után száz évvel a *Nyugat* zsidósága szaktudományos érdeklődésre egyedül társadalomtörténeti nézőpontból tarthat igényt – minden más közelítés óhatatlanul ideológiai vagy politikai színezetet kap. A folyóirat és köre teljes körű társadalomtörténeti feldolgozása azonban még a jelenlegi évfordulás hangulatban sem történt meg, többek között annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem állnak rendelkezésre azok a források, amelyek alapján nagyobb ívű általánosításokra ragadtathatná magát a történész. Buda Attila összegyűjtötte ugyan, amit csak lehetett *A Nyugat Kiadó története* című, 2000-ben a Borda Antikvárium jóvoltából megjelent munkáját megelőző kutatásai során, de mint annyiszor, a félmúlt sem hagyott maga után

elendő és kellően megbízható nyomot az elemzéshez. Nem tudjuk, az évek során kik voltak az előfizetők, részleteiben nem ismerjük a példányszám alakulását, csak feltételezéseink vannak arról, mekkora összegekből gazdálkodtak a kiadóvállalat vezetői, pontosan nyomon követhetetlen, mennyi pénzt vettek fel a szerkesztők és a szerzők a cikkekért és a kiadónál megjelent könyveikért.

Míg a *Nyugat* társadalomtörténetének megírása várat magára, első évtizedeinek irodalomszociológiai-művelődéstörténeti elemzését alapító szerkesztői egyikének, Fenyő Miksának fia, Fenyő Mario már több mint húsz éve elvégezte. Eredetileg 1987-ben, Philadelphiában megjelent könyvének magyar fordítása 2001-ben látott napvilágot, a debreceni Csokonai Kiadónál.² Az előszóíró Angyalosi Gergely szerint a szerzőt – akit részben a családi hagyomány és a fiúi kíváncsiság ösztönzött kutatásaiban és műve megírásában – „az a kérdés foglalkoztatta, amelyre a *Nyugatról* szóló könyvtárnyi szakirodalom eddig kétségkívül nem adott választ: milyen szerepet tulajdoníthatunk a folyóiratnak és körének (pontosabban szellemi holdudvarának) a század tízes éveinek végén bekövetkezett forradalmak előkészítésében?”³

Amennyiben azonban a keletkezésének korához erősen kötődő kérdésfeltevés helyett a *Nyugat* és a zsidóság társadalomtörténeti összefüggéseire irányítjuk figyelmünket, ez a külföldön – tehát a térbeli és szellemi távolság előnyeit élvezve – megírt munka ugyanúgy hasznos katalógus szolgálhat, mint a folyóirat körének 1935-ben megjelent első monográfiája, *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló*.⁴ Farkas Lujza a folyóirat szerkesztőinek és szerzőinek jelentős részét még ismerhette, doktori disszertációnak szánt – és újra meg nem jelent – munkája máig a lappal kapcsolatos tudásunk egyik alapvető forrása.

Mindkét könyv arra a következtetésre jut – ha ellenkező előjellel is –, mint a korszak Farkas

Lujza által idézett, nagy tekintélyű irodalomtörténésze, Horváth János: „A nyugatosok irodalma a zsidó beolvadás első irodalmi megnyilvánulása.”⁵ *Aranytól Adyig* című, 1921-es és Szekfű Gyula *Három nemzedéke* párdarabjának tekinthető írásában Horváth egy éppen ellentétes értelmű megállapításból jut a fenti konklúzióra: „A zsidó értelmiség az ekként magához idomított magyarság részéről elegendő támogatásra számíthatott már, ellenkezésre pedig alig, amikor a fejlődés természete szerint a sajtóból kiemelkedve, önálló színmű és könyvirodalom után is kívánczolt.”⁶

Fenyő Mario ugyancsak Horváth Jánost idézve – és vele vitatkozva – a következőképp foglal állást:⁷ „Horváth János, a *Nyugat*ot támadó konzervatív kritikusok legmérsékeltőbbje írta később, hogy Adyt gyakran használták »faltörő kosznak saját nemzete, a saját magyar fajtája ellen...« Horváth bűnbánóan kijelentette, hogy »míg nehéz volt megértenie Adyt akkoriban, az egész művelt zsidó közösség Ady versesköteteivel kelt és feküdt«. Így, mondta Horváth, a *Nyugat* az iskolázott zsidók orgánuma. Bár a mozgalom igazi tehetségei nem zsidók, mindannyiuk »aktívan és provokatív módon filozemita«. Ezt a vádat, ha ez vád, pár évvel korábban már megválaszolta Kaffka Margit, a nem-zsidó írók egyike. A *Nyugat* borítóján szereplő tizenegy név közül, írta 1915-ben, hét nem zsidó, hanem ósárja és tiszta magyar, és a fennmaradó négy közül csak kettő írt rendszeresen a *Nyugat*ba. Bizonyos, hogy Horváth messze járt az igazságtól: a *Nyugat* azoknak a zsidóknak a folyóirata volt, akik az asszimiláció beteljesítésére és befogadásra vágytak.”⁸

Farkas Lujza A *Nyugat* fogadtatása (59–92.) című fejezetben sorolja és cáfolja a *Nyugat* ellen felhozott vádatokat, Fenyő Mario A *Nyugat* és a kurzus című fejezetben teszi ugyanezt (175–194.). A lapot és körét ért kritika a „Régiek és Újak” nemzetfelfogásbeli és nemzedéki köntösben megjelenő ellentétét tükrözi: „Az érdeklődés és ellenhatás, amit a *Nyugat* idézett elő, olyan rendkívülire növekedett, amire kevés példa van irodalmunkban. Az irodalom hivatalos és félhivatalos szervei állandó támadásokat intéznek ellene. [...] A magyar középosztály túlnyomó része a maga gondolkozási restségében és szellemi dolgokról való informátlanságában készségesen elhitte, hogy a *Nyugat* valódi nemzeti veszedelem. Erkölcstelenség, hazafiatlanság, dekadencia, minden bomlasztó törekvések melegágya.”⁹

Nem jelent ez alól kivételt konzervatív részről Horváth János sem, „az egyetlen, aki ismeri és érti is azokat, akiknek munkáiról bírálatot mond és tisztán irodalmi szempontból ítéli meg az irodalmat – de még ő sem tudja minden kérdésben túltenni magát a politikai előítéleteken” – írja Farkas Lujza,¹⁰ idézve Horváth János egy ezt példázó megállapítását Adyról („Adynak nem pozitív célok, hanem a tagadás közössége szerzett ilyen hirtelen népszerűséget ezen az oldalon, melyhez különben vérétől kerekén megtagadtatván menekülnie kellett, ha meg akart élni.”), és Schöpflinnek az erre adott válaszát („Ebből mindössze annyi felel meg a valóságnak, hogy Ady első közönsége nagy részt zsidókból állott. Csakhogy ma minden magyar írónak, a legkonzervatívabbaknak is nagy részben zsidókból áll a közönsége.”).¹¹ A *Nyugat* bírálói éppúgy nem „faji” vagy politikai alapon toborzódtak, mint a támogatói. Megtalálni közöttük a zsidó (származású) Dóczy Lajost és Angyal Dávidot ugyanúgy, mint az egyébként a magyar liberalizmust (apja) nevével fémjelző Tisza Istvánt (aki Rusticus álnéven tette le a lappal szemben a garast).

E vádak azonban a zsidó befolyástól való félelem megnyilvánulásaként nagyon is gyakran öltözték zsidóellenes szemrehányások formáját. Ugyancsak Horváth Jánostól idézi Farkas Lujza a következőket: „A *Nyugat* zsidó és hangsúlyozottan filozemita írók csoportosulása. [...] A magyar fajiság ebben az oldatban elment a liberális engedékenyséig végtelenségig: ellenálló, passzív befogadóból előzékeny idomulót lett.”¹² A válasz ez alkalommal is Schöpflintől származik: „Éppúgy nem hiszem, hogy bármikor is hozzáidomultunk a zsidókhöz mi többiek, akik nagy számmal, keresztények a *Nyugat*-hoz csatlakoztunk [...] A *Nyugat* nem is kívánt tőlünk egyebet, soha nem terjeszkedett túl az irodalmi qualitas követelményein, tisztelte írói szabadságunkat, sőt viselte készséggel az ódiomot is, amely egyikünk, másikunk munkája révén, hol egy, hol más körből hozzájárult.”¹³

A *Nyugat* alapítóinak céljait (részben édesapja visszaemlékezéseinek nyomán) a következőképpen summázza Fenyő Mario: „Milyen megfontolások vezettek az új folyóirat alapításához (vagy a *Figyelő* felélesztéséhez)? Részben az a meggyőződés, hogy a nagy magyar költészeti korszak nem ért véget Arany Jánossal, és Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Gárdonyi Géza a magyar prózának nem az utolsó nagy virtuózai voltak, »az utolsó bölények«. Továbbá az a meg-

győződés, hogy az irodalom nem virágozhat elszigeteltségben, és hogy nem szabad a nagy politikai, társadalmi gazdasági kérdéseket tabunak tekinteni. Ezek voltak azok a megfontolások Fenyő szerint, melyek a *Nyugat* megalapításához vezettek.”¹⁴

Fenyő Mario és Farkas Lujza – az egyik alapító fia és a szerkesztőket-szerzőket faggató kortárs filosz – munkája egyaránt arra a következtetésre jut, hogy a *Nyugat* irányultságában nem volt „zsidó”: nem a „zsidó szempontot”, a felekezeti vagy netán „etnikai különérdekeket képviselte. Szerkesztői, mecénásai és szerzői közül a *Nyugat* hasábjain és körében még azok sem elsődlegesen zsidókként nyilvánultak meg, akik zsidó családba születtek és/vagy megőrizték zsidó identitásukat (a vallásilag közömbösekről és a kikeresztelkedettekről nem is beszélve). Még akkor sem, ha támogatói között elsősorban a zsidó nagypolgárság tagjai voltak megtalálhatók.

„A folyóirat első fontos támogatója Magyarországon legerősebb iparmágnás családjának fiatal tagja, a Weiss Manfréd csepeli gyárainak egyik tulajdonosa, ifj. Chorin Ferenc volt, aki hallgatóként progresszív szerepet játszott a budapesti egyetemen mint a Társadalomtudományi Társaság egyik tagja. A másik mecénás [...] Hatvany volt, egy nemes, bár zsidó család leszármazottja, akik vagyont szereztek a cukorgyáraik és más ipari vállalkozásaik révén. Chorintól eltérően, Hatvany maga is író volt, Németországban csakúgy, mint Magyarországon. Nem volt pusztán véletlen az sem, hogy Fenyő 1907 óta a GYOSZ alkalmazottja volt, és ezen egyesület magas rangú tisztségviselője volt az idősebb Hatvany és az idősebb Chorin is. Fenyő a *Magyar Gyáripar*, az egyesület hivatalos lapjának társszerkesztője lett, amikor 1911-ben elindították. A fiatalabb Chorin volt az, akit Fenyő javasolt 1909 októberében a *Nyugat* társaság ügyvezetőjének, mely akkor alakult. Lehetséges, hogy mint Fenyő állítja, a *Nyugat* a nagypolgárságnak csupán minimális támogatásával indult útjára; de tény, hogy e réteg tagjai elkezdtek a támogatás fő terhére magukra vállalni nem sokkal az indulás után, mihelyst a folyóirat be tudta bizonyítani irodalmi értékét.”¹⁵

A magyarországi zsidók asszimilációs törekvéseinek kapcsán régebben gyakran elhangzott a vád – többek között éppen az említett Hatvany Lajos megfogalmazásában (igaz, esetében jóval a szóban forgó időszak és a II. világháború után, azaz teljesen eltérő ideológiai- politikai környe-

zetben)¹⁶ –, hogy autochton polgárság hiányában a feltörekvő zsidó gyárosok és bankárok a nemesség mintáját igyekeztek követni, számtalan visszatetsző és neveléses túlzásba esve. Éppen a *Nyugat* támogatása azonban arra enged következtetni, hogy e gyárosok és bankárok legalább egy része tevékenyen hozzá kívánt járulni egy modern polgári (sok elemében csöppet sem forradalmi, sőt inkább konzervatív, de a világra nyitott) ízlés és közeg kialakulásához – vélhetőleg valami olyasmit akarván társadalmi szinten is kialakítani, amit Bourdieu nyomán ma habitusnak neveznénk, s aminek akkor a *Nyugat* köre által is oly igen kedvelt Thomas Mann tartásmorálja lehetett az egyik mintája.

A *Nyugat* alapítása után alig két és fél évtizeddel monográfiát író Farkas Lujza munkájának egyik kulcsfogalma éppen az ízlés. „Míg az előbbi korokban az író kénytelen volt a szerkesztő, illetve a közönség ízléséhez és világlátásához igazodni, a *Nyugat* az írói szabadságot jelölte ki főelvül, ami magával hozta az írói egyéniség és eredetiség kifejlődését. Korra, irányra, jelentőségre nézve, nagyon különböző írókból tevődik össze ez az írógárda. [...] A kor költőinek keserű hazafisága is előbbi korok – Zrínyi, Berzsenyi, Széchenyi korának – öröksége, nem pedig a »beolvadtak« ízlésének és gondolkodásmódjának megfelelő nemzetgyalázás, ahogy a támadók részéről gyakran hangoztatják. Az új költők, írók és esztétikusok csupán a sovíniszta túlzások ellen harcolnak, de ők maguk – és itt nincs különbség »beolvadtak« és »fajmagyarok« között – szívvel lélekkel hozzájárultak a magyar röghöz, a magyar élethez, amelyből kisarjadtak.”¹⁷

A *Nyugat*-mozgalom kezdeményező szerkesztői és támogatói értelmezésében valóban egyfajta Jakov Katz-i értelemben vett „semleges tér”, ahol végbemehetett a zsidók társadalmi integrációja, csak az általában példaként felhozott kasszinókkal és hagyományos szabadkőműves páholyokkal szemben itt zsidók alakították ki a működési feltételeket, és az Osvát-féle „abszolút szerkesztő”-i ízlés szabta meg, hogy ki kerülhetett a körön belülre. Azt pedig, hogy mi lehetett az eszmény, amely 100 éve a mecénások és szerkesztők szándékait meghatározta, annak mindennél ékebben szóló kifejeződése az az emlékbeszéd, amelyet az alapító szerkesztők egyike, Fenyő Miksa tartott az alapítást elősegítő idősebb Chorin Ferenc halála alkalmából, s amely – természetesen – a *Nyugat*-ban jelent meg.

„Civis romanus sum... római polgár vagyok... ennek a szónak egész ragyogó önérzete, méltó-

ságteljes tógaredőzete, ahogy azt a thermák múzeumának gyűjteményében Rómában látjuk, főrubumbeli komolyságra újraélt Chorin Ferenc alakjában s valójában bárhol üssük is fel élete könyveit, ez nem egyéb, mint vallomás és tanúság arról, hogy civis hungaricus sum, ízig-vérig magyar polgár. És ez Chorin Ferencnél nem metafora, nem az ünnepi órák jobbik öltözete, melyet levetkőz, mikor az életnek egyéb problémái tolnak elébe, hanem élete egyedüli tartalma, kenyere és vize. [...] az élet az ő számára azt jelentette, hogy közélet s más probléma, mint a közélet vetett fel, számára alig létezett. És hiba volna ezt úgy állítani be, mintha ez az ő részéről áldozat, lemondás lett volna, ellenkezőleg ez volt életének természetes megnyilvánulása, az áldozat, a kényszer számára ott kezdődött, ahol az egyén problémáival kellett foglalkoznia és éppen az adott életének valami gyönyörű harmóniát, hogy a sors ritka kegyéből úgy formálódott pályája, úgy alakultak körülményei, hogy mindig egész ember egész érdeklődéssel fordulhatott a közélet kérdései felé. [...] Élete első felének munkáján épül fel élete második felének büszke épülete. Ez a Szövetség, melyet ő kiváló munkatársakkal, a magyar gyáripari termelés várául épített fel, volt hivatva ipari öntudatot és ipari közvéleményt teremteni ebben az országban és lépésről-lépésre való kitartó küzdelemben hódítani el minden egyes parcellát a magyar közönytől, a magyar nemtörődömségtől. Chorin Ferenc ezt a csodát megművelte: egy ipari tradíciók nélkül való országban ipari közvéleményt teremtett, olyan közszellemet, melynek levegőjében gyárképmény mellett szökkenhetett fel a magyar talajból és a mezőgazdasági lakosság olyan ipari munkástömeget termelt ki magából, a magyar tudás olyan technikus sereget, hogy a magyar gyáripari termelés egyenlő faktorként foglalta el a mezőgazdaság mellett a maga helyét. A szellem, melyben ezt a munkát végezte, a liberalizmus szelleme volt: ugyanaz a szellem, mely Chorin Ferencet az első sorba állította, mikor a közszabadságoknak védelméről a sajtószabadságról, a jogállamnak a rendőrállammal szemben való megvédéséről volt szó, a liberalizmusnak ugyanaz a szelleme hatotta át azt a munkát, melyet az ipari termelés érdekében a Szövetség

élén kifejtett. [...] Az a félszázad, melyet élete java munkája termékenyített, a magyarság fejlődésének legszebb korszaka volt, minden fáján és minden kövén azoknak az embereknek lehelete érzett, kik vele együtt indultak el – a Ghyczyek, a Tiszák, a Simonyiak, a Szilágyi Dezsők, – hogy kelet népét a nyugat-európai demokráciák rangsorába emeljék. Amit elgondoltak gyönyörű volt, amit műveltek, csoda volt... ma szinte az álom ezüst ködében tűnik elő nekünk Chorin Ferenc magyarsága.”¹⁸

Hogy ez az eszmény csupán eszmény maradt, majd később már az sem, jórészt nem a megfogalmazóin múlt. Ők legalább próbálkoztak a megvalósításával.

JEGYZETEK:

- ¹ *Nyugat*, 1927/1.
- ² Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és báttere*, (Fordította Gellén József) Debrecen, 2001.
- ³ Angyalosi Gergely: Előszó, in Fenyő: i. m., 7.
- ⁴ Farkas Lujza: *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló*, Budapest, 1935.
- ⁵ Farkas Lujza: i. m., 24.
- ⁶ Uo. Ha egyébként a beolvasást az elsőként idézett mondatban asszimilációként értelmeztük, akkor a másodikként idézett szövegrész fényében inkább beolvasztásnak kellene ott állnia, hiszen Horváth szerint az önálló irodalom után kívánczozó zsidó értelmiség „idomította magához” a magyarságot.
- ⁷ Horváth János: *Aranytól Adyig*. Budapest, é. n. 38.
- ⁸ Fenyő: i. m., 182.
- ⁹ Farkas Lujza idézi Schöpflin Aladár Ady-monográfiáját (*Ady Endre*, 1934), i. m., 60.
- ¹⁰ i. m., 62.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Uo. Az idézet eredetije Horváth János: *Aranytól Adyig*. Budapest, é.n., 450.
- ¹³ Uo. Az idézet eredetije Schöpflin Aladár: *Írók, könyvek, emlékek*. Budapest, 1925, 40.
- ¹⁴ Fenyő: i. m., 67.
- ¹⁵ Fenyő: i. m., 69.
- ¹⁶ Hatvany Lajos: A zsidóság szociológiája, in: *Urak, polgárok, parasztok. Tanulmányok*, Budapest, 1947.
- ¹⁷ Farkas Lujza: i. m., 25.
- ¹⁸ Fenyő Miksa: Emlékbeszéd Chorin Ferencről, *Nyugat*, 1925/12–13. (Elmondta a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének június 14-én tartott rendes közgyűlésén.)